

BALÁZS IMRE JÓZSEF

A ROMÁN AVANTGÁRDKUTATÁS ÚJ HULLÁMA

Popescu, Morar, Cernat, Drogoreanu, Gulea

■ A megpezsduült román avantgárdkutatásnak elsősorban a problémafelvetéseit, téziseit kell feltérképezni ahhoz, hogy az újabb publikációk súlyát megállapíthassuk. Első látásra is szembötlő, hogy növekedett az átfogó, monografikus feldolgozások száma 2000 után. Ráadásul egy új, a hatvanas-hetvenes években született kutatógeneráció lendületes bekapcsolódásával is számolni lehet ezen a területen: Simona Popescu (sz. 1965), Ovidiu Morar (1966), Paul Cernat (1972), Emilia Drogoreanu (1977), illetve Dan Gulea (1977) egyaránt több könyvvel, közleménnyel járult hozzá a téma feldolgozásához. A kérdés tehát az, milyen új szempontokat, megközelítésmódokat érhetünk tetten működés közben a közelmúltban színre lépő kutatók munkáiban.

A román avantgárd retrospektív irodalomtörténeti feldolgozása viszonylag korán, 1969 táján elkezdődött, Sașa Pană reprezentatív antológiájának,¹ illetve Ion Pop átfogó könyvének² megjelenésével. A kutatások e fázisában rajtuk kívül főként Ov. S. Crohmălniceanu,³ Matei Călinescu,⁴ Nicolae Balotă,⁵ illetve Adrian Marino⁶ nevét fontos kiemelni, mint akik alaptanulmányokkal járultak hozzá a problémakör irodalomtörténeti és elméleti megalapozásához. A kutatás irányát és az avantgárdról szóló szövegek beszédmódját ettől kezdve hosszú ideig Ion Pop publikációi látszottak meghatározni. Pop értelmezései lényegében egy esztétista avantgárd-megközelítést javasoltak: ha szó esett is a szövegek irodalomtörténeti kontextusáról, elsősorban az intézmény-

történeti-irányzati összefüggések kerültek szóba, illetve az avantgárd specifikus műfaja, a manifesztum vált igen gyakran az értelmezések kísérőjévé-kiindulópontjává. Pop műközpontú, költői motívumokat érzékenyen követő értelmezései nagy természetességgel nőttek a későbbiekben monografikus feldolgozásokká, amelyek ugyanazt a szempontrendszer alkalmazták Lucian Blaga, Ilarie Voronca vagy Gellu Naum életművének végigkövetése során. A Pop-féle paradigma természetes és zsigeri ellenreakciót jelentett a korábbi túlpolitizált értelmezésekhez képest, amelyek magát az avantgárdot is tévútnak, dekadens maradványnak tekintették (akárcsak a környező országok irodalomtörténetei), és leginkább az osztályharcos irodalom előfutáraként építették be az irodalomtörténeti konstrukciókba. A hatvanas-hetvenes évek költészeti és irodalomszemléleti forradalma természetszerűleg az irodalom önelvűsége melletti érveket vonultatta fel, és rövid időre, a kultúrpolitika újabb bekeményítése előtt érvényesíteni is tudta ezt a szempontrendszer.

Az alapkérdés, amelyet ez a fajta megközelítésmód felvetett, az irodalom és az avantgárd művészek társadalmi elkötelezettségéhez kapcsolódott: mennyiben és milyen mértékig kell része legyen egy avantgárdról szóló értekezésnek a művek társadalmi-kontextuális funkciója, amelyet az avantgárd kiáltványok vetítenek ki mögéjük? A román avantgárd művészek társadalmi elköteleződése a magyar művészekéhez képest egy másik történelmi

situációhoz kapcsolódott – és több, egymástól lényegesen különböző fázisban bontakozott ki. Leginkább azt a sajátos, ambivalenciáktól korántsem mentes viszonyt azonosíthatjuk be a román írók és a baloldali mozgalmak között is, mint amely a párizsi szürrealistákat a francia kommunista párthoz fűzte. Breton, Aragon, Éluard, Artaud és Tzara egyaránt szürrealisták voltak, de a kommunista mozgalomhoz fűződő viszonyuk időről időre konfliktushelyzetekbe sodorta őket: a szürrealista poétika és kísérletezés teljes feladásától az irányzat és az egyéni alkotómunka autonómiájának igényléséig terjedtek nézeteik, amelyek néha önmeghasonláshoz vagy korábbi elképzeléseik felülvizsgálásához vezettek. A harmincas évek román avantgárdjai a húszas évekhez képest egyre radikálisabb politikai elköteleződést mutatnak, nyilván a romániai és a világpolitikai helyzettel összefüggésben. Ov. S. Crohmălniceanu átfogó, kiegyensúlyozott elemzést nyújt a zsidó származású román értelmiségiek avantgárdhoz való kapcsolódásáról⁷ – minden bizonnyal a politikai fenyegetettség is hozzájárult ahhoz, hogy a korábban inkább esztétista elvek szerint alkotó avantgárdok közül többen csatlakoztak az illegális kommunista mozgalomhoz, természetesen komoly kockázatokat – pereket, börtönbüntetéseket – vállalva.⁸ Mások az emigrációt választották: Párizsban, a szürrealizmus centrumában otthon érezhette magát Victor Brauner, Ilarie Voronca, Benjamin Fondane/Fundoianu és Mihail Cosma is, akárcsak később Gherasim Luca. A román írók Párizsban töltött éveinek biográfiai-bibliográfiai rekonstruálása hangsúlyos teendője tehát a román avantgárdkutatásnak: ezt a feladatot leginkább a iasi-i Junimea kiadó vállalta magára, amely francia és román szerzők munkáit közli *Români din Paris* (Párizsi románok) című sorozatában. 2003 és 2005 között a sorozatban tíz könyv jelent meg, többek között Cioran, Eliade, Ionesco, Brâncuși, Tristan Tzara, Gherasim Luca, Benjamin Fondane, Victor Brauner,

Claude Sernet/Mihail Cosma életútját feltérképezve.

Ion Pop műközpontú elemzéseire képest kétségkívül a kontextualista értelmezések újabb előtérbe kerülése jelenthetett újdonságot – és ezt az elvárást a fiatalabb kutatógeneráció részben teljesíti is. Különösen Dan Gulea könyvéről mondható el, hogy kitágítja a kutatás szempontrendszerét – és nem csupán azért, mert munkája elméleti megalapozásához Pierre Bourdieu irodalmi mező elméletét hívja segítségül. Ez az elméleti konstrukció inkább csak nyomokban, ihletforrásként és ötletadóként bukkan fel a könyv első részében és szerkezeti felépítésében. Sokkal fontosabb viszont, hogy Gulea a korábbi megközelítéseknél részletesebben és konkrétan számol be az avantgárd mozgalom korabeli fogadtatásáról, támogatóinak gazdasági-közéleti tevékenységéről, ellenfeleinek akcióiról és érveiről. A konzervatív, jobboldali sajtót ugyanúgy bevonja a vizsgálódás keretei közé, mint a liberális mérsékelt reakcióit. Így a legnagyobb természetességgel kerülnek szóba a román avantgárdkutatásban korábban lényegesen elhanyagoltabb szerzők, mint például Jonathan X. Uranus, aki azért sem illett igazán a képbe korábban, mert egy vallási megújulási mozgalom (Rugul Aprins / Égő Csipkebóka) tagjaként tevékenykedett és írt a továbbiakban. Gulea meggyőzően mutat ki szemléleti folytonosságokat a két pályaszakasz között.

A nemzetközi (a közép-európai, illetve francia) kontextust is figyelembe veszi, igaz, ez a fejezet szervesül legkevésbé a könyv egészébe. Az irányzati megközelítéstől elszakadó, kontextualista megközelítés nagy lehetősége az is, hogy Gulea nem csupán a szerzők egy-egy életszakaszának a műveit vizsgálja, hanem követi azok pályamódosításait, az irodalmi-politikai nézetek átalakulásait is. Maga a könyv címe és alcíme is ezt jelzi: *Urak, elvtársak, bajtársak: a román avantgárd fejlődési íve*.

Ovidiu Morar és Paul Cernat értekezései tekinthetők leginkább a Ion Pop-fé-

le értelmezési irány folytatódásának – különösen Ovidiu Morar román szürrealizmusról szóló könyve⁹ folytatja azt a megközelítésmódot, amelynek hangsúlya az írói pályák bemutatására, művek elemzésére esik, és amelynek fő kontextusát a korabeli irodalmi sajtó publikációi, kritikái, manifesztumai jelentik. Morar könyve egy jelenség teljességre törekvő bemutatását tűzi ki célul – ráadásul több egybevágó vélemény szerint a román avantgárd e rétegében található a legtöbb igazán jelentős (és nemzetközileg is elismert) munka. Szemléletmódját tekintve nem állítható, hogy a kötet radikális újraolvasást hajtana végre – inkább a szürrealista manifesztumok, programcikkek elveinek (a klasszikus értelemben vett „esztétika” tagadásának, az egymástól távol eső jelentésmezők összekapcsolásának) és kulcsfogalmainak (álom, objektív véletlen stb.) műveken keresztül történő bemutatásáról beszélhetünk ebben az esetben. Az 1948 előtti fontosabb szerzők (Ilarie Voronca, Geo Bogza, Saşa Pană, Stephan Roll, Gherasim Luca, Gellu Naum, Paul Păun, Virgil Teodorescu) bemutatása kiegészül néhány olyan hatvanas-hetvenes évekbeli román szerző portréjának felvázolásával, akik az „onirizmus” programjához csatlakoztak: Leonid Dimov, Dumitru Ţepeneag, Sorin Ţitel, Virgil Mazilescu, Vintilă Ivănceanu és nemzedéktársaik. Ovidiu Morar könyve itt is a csoport programszövegeire összpontosít, ezek alapján vázolja fel az onirizmus és szürrealizmus közötti programmatikus különbségeket. Rendkívül érdekesen egészül ki a csoport története Dan Gulea könyvében, ahol a kapcsolathálók, pragmatikus viszonyok is kirajzolódnak – például az onirikusok kísérlete arra, hogy a negyvenes évek szürrealizmusának egyik elismert, politikailag konformizálódott képviselőjét, Virgil Teodorescut az irányzathoz kapcsolják. Gulea könyvében jól nyomon követhető, ahogyan Teodorescunak, aki éppen szürrealista indulásához próbál visszatérni a hatvanas-hetvenes években, egyfelől kapóra jön a pályakezdő szerzők érdeklődése, más-

részt igyekszik elhatárolódní a még bizonytalan státusú, bohém csoporttól és irányzattól. Mivel Dan Gulea sokkal inkább figurákra összpontosít, ráadásul a Morar-kötet néhány vakfoltjára is rámutat, különösen ami az emigráció irodalmát illeti: Valery Oişteanu vagy Sebastian Reichmann, főként Gellu Naum személyén keresztül, az onirizmus áttétele nélkül kapcsolódnak a szürrealizmushoz. A szürrealizmus jelenséggöre tehát kétségkívül további szálakon elindulva is elemezhető – Morar könyve elsősorban az 1948 előtti időszakkal kapcsolatban váltja be a „teljességre törekvés” ígértét.

Paul Cernat kötetei a román avantgárd „első hullámára”, a szélesebb értelemben vett modernséghez fűződő kapcsolataira összpontosítanak, ilyen értelemben az időkeret, amelyet Ovidiu Morar vizsgált szürrealizmus-könyvében, a Cernat két könyvével¹⁰ együtt bővíülhetne teljes román avantgárdtörténeté. A Cernat-féle vállalkozás azonban némiképp más jellegű: azt a filológiai megalapozó munkát végzi el elsősorban, amit egy folyóirat-történeti-mozgalomtörténeti könyvtől várni lehet. Minden korábbi feldolgozásnál több adatot és rengeteg idézetet nyújt a román avantgárd első időszakával kapcsolatban. Itt nem a műértelmezésekre esik a hangsúly, hanem a bizonyos szempontok szerint elrendezett adatokra. Cernat munkája abból a szempontból kapcsolható kortárs teoretikus irányzatokhoz, hogy jól érzékelhetően nyersanyagot kíván nyújtani ilyen jellegű – esetleg későbbi – feldolgozások számára. Külön fejezet szól mindkét (egymást részben átfedő) kötetben az avantgárd színházi elképzelésekről (különösen az expresszionista ihletettséggű előadásokról és csoportokról, illetve a korabeli avantgárd lapok színházi tárgyú cikkeiről esik szó), a *Contimporanul*-kötetben felbukkan egy egy rövidebb fejezet a filmes tárgyú szövegekkel (amelyek többek közt Buñuelről, Chaplinról, illetve egyes Disney-rajzfilmekről szólnak), illetve a *Contimporanul* köréhez tartozó női szerzőkről (a költők-cikkírók közül Cernat a Filip

Corsa nevét emeli ki, illetve hangsúlyozza a nőik kiemelkedő képzőművészeti produkcióit – főként Milița Petrașcu tevékenységére összpontosítva).

Külön esettanulmányokat kínál Cernat az avantgárd recepciótörténetével kapcsolatban – ezek viszonylag jól rekonstruálják azt a horizontot, amelyben az avantgárd lapok és szerzők tevékenykedtek. Három kritikus szövegeit értelmezi és mutatja be részletesen, elsőként Const. I. Emilian doktori értekezését, amelyet 1931-ben a román „poétikai anarchizmusnak” szentelt, és amely igen csak negatív hangnemben, de jól dokumentáltan értelmezi a román avantgárd irodalom teljesítményeit – egyfajta organikus egésszésszemeny pozíciójából, ahonnan nézve az avantgárd szükségszerűen patológikus, dekadens és amorális. Külön fejezet jut másodikként Perpessiciusnak, aki egyfajta eklektikus modernség perspektívájából, bizonyos avantgárd szerzőkkel szemben elfogadó módon nyilatkozott meg több alkalommal is. Harmadikként egy kevésbé jelentősnek tartott, de az avantgárd mellett empatikusan és makacsul kitartó kritikus, Lucian Boz munkásságát ismerteti Cernat. Boz 1935-ben *Cartea cu poeți* címmel állítja össze a modern költők arcképcsarnokát, amelyből nem hiányzik Ion Vinea, Urmuz, Beniamin Fundoianu, H. Bonciu, Ilarie Voronca és Geo Bogza.

Cernat külön terjedelmes fejezetben vizsgálja az Urmuz-recepciót: ez azért is fontos, mert maguknak a román avantgárdoknak is fontos előkép, „alapító atya” volt Urmuz. Egyfajta szűkebb körű kultusz is kialakult körülötte, és számos Urmuz-pastiche-t publikáltak a húszas-harmincas években, a román abszurd rövidpróza műfaját erősítve F. Brunea-Fox, Jacques G. Costin, Moldov és mások. Urmuz egyaránt előfutárt jelentett a dadaistáknak és szürrealistáknak (egyfajta román Jarry és Lautréamont portréja rajzolódik ki az utólagos értelmezésekből), de akár egyfajta eltérített, újrakontextualizált futurista poétika is kapcsolatba hozható e munkákkal, ahogy Emilia

Drogoreanu is megkockáztatja futurizmus-könyve¹¹ egyik fejezetében.

Drogoreanu egyébként ugyanazt az irányzatmonográfiát követi értekezésében, mint Ovidiu Morar a szürrealizmussal kapcsolatban vagy korábban Ov. S. Crohmălniceanu az expresszionizmus kapcsán. Könyve előbb a futurizmus romániai recepcióját tekinti át a korabeli sajtóban (amely, többek között Marinetti egy 1930-as romániai látogatásának köszönhetően, nagy időkeretet fog át), majd lehetséges futurista kapcsolódási pontokat keres olyan szerzők munkáiban, mint Ion Vinea, Ilarie Voronca vagy Stephan Roll. Ez is filológiai, adatfeltáró munka tehát elsősorban.

A fentiekhez képest egészen más jellegű Simona Popescu Gellu Naum-könyve,¹² amely nem a tudományos diskurzust követi, hanem, Raymond Federman terminusa nyomán egyfajta „kritifikációs” műfajt hoz létre. Idézetek, értelmezések, személyes találkozások lenyomatai egyaránt felbukkannak a könyvben, és a vizsgált szerző kultuszának építését végül is azzal a reflexióval próbálja kikerülni, hogy mindvégig arról beszél: Gellu Naum számára az irodalom nem egyszerűen irodalom volt, hanem egy életforma része, kivetülése. Ezt próbálja meg tetten érni a könyv. Popescu számos további kutatási irány számára nyit utat azáltal, ahogy a Naum-életmű kapcsolódási pontjait, a szerző olvasmányait, érdeklődési körét vizsgálja.

Az újabb avantgárd-könyvek számbavétele nyomán természetesen felmerül a kérdés, hogy milyen kanonikus következményekkel járhat egy ilyen többszereplős (és lényegében összehangolatlan) kritikai projekt. Különösen Paul Cernat könyveiben érhető tetten az az igyekezet, hogy az avantgárdot és a két világháború közötti modernséget ne válassza szét me-reven, a korabeli vitákat meghosszabbítva. Cernat számára – ahogy könyvei előszavából is kiderül – szimpatikus az az eklekticizmus, amelynek eredményeképpen a *Contimporanul* hasábjain a legkülönbözőbb irányzatok és irodalmi elkép-

zelések is megférnek egymással – természetesen az új iránti nyitottság, a kísérletező szellem, illetve az értékek sokféleségének elismerése az, ami mégis összetartja ezt az „eklektika”-programot. A Cernat-féle kanonizációs kísérlet tehát a két világháború közötti modernség elismert alkotóinak munkájához kapcsolva próbálja bevinni a köztudatba az avantgárd szerzőket.

További észrevételként megfogalmazható, hogy az újabb avantgárdértelmezések a korai csúcscok (Urmuz, Tzara, részben Voronca) mellett leginkább mégiscsak a szürrealizmus „második hullámát”, vagyis Gellu Naum, Gherasim Luca és társaik munkáját kezelik kiemelten. Több okból is: e szerzők nemzetközi beépültsége viszonylag jelentős, illetve intellektuális teljesítményük (a negyvenes években írt kiáltványaik, újonnan bevezetett terminusaik), programatikus fellépésük is kivételes erejűnek mondható.

A szürrealizmus képviselői ráadásul életrajzi adataikat tekintve is a román (és francia) irodalom közelmúltjához tartoznak egyelőre: munkásságuk feldolgozása még az elején tart. Geo Bogza 1993-ban halt meg, Gherasim Luca és Paul Păun 1994-ben, Gellu Naum 2001-ben. Olyan, Lucáékkal együtt indult és életükben keveset publikáló szerzők, mint a 2002-ben elhunyt Sesto Pals, ahogy nemrég kiderült, ugyancsak rendkívül terjedelmes (és izgalmas) kéziratot életművet hagytak hátra, amely még feldolgozásra vár.¹³

A kanonizációs lehetőségek, úgy tűnik, nem annyira az avantgárd poétikákból származhatnak a továbbiakban, inkább a művészeti ágak együttállását gyakorlatba ültető szemléletmódból, illetve az avantgárd ismeretelméletének továbbgondolásából. A feldolgozások azonban, amelyek ezeket az aspektusokat állítanák előtérbe, egyelőre a román irodalomtudományban is váratnak még magukra.

■ JEGYZETEK

1. Sașa Pană: *Antologia literaturii române de avangardă*. Ed. Pentru Literatură, Buc., 1969.
2. Ion Pop: *Avangardismul poetic românesc*. Ed. Pentru Literatură, Buc., 1969.
3. Ov. S. Crohmălniceanu: *Literatura română și expresionismul*. Ed. Eminescu, Buc., 1971.
4. Matei Călinescu: *Avangarda literară în România*. A Sașa Pană-féle antológia átfogó képet nyújtó előszava.
5. Nicolae Balotă: *Urmuz*. Ed. Dacia, Cluj, 1970; *Lupta cu absurdul*. Ed. Univers, Buc., 1971.
6. Adrian Marino: *Dicționar de idei literare*. Vol. I. Ed. Eminescu, Buc., 1973. A vonatkozó szócikktanulmányok: *antilitertura, avangarda, experimentul (ellenirodalom, avantgárd, kísérletezés)*.
7. Ovid S. Crohmălniceanu: *Evreii în mișcarea de avangardă românească*. Ed. Hasefer, Buc., 2001.
8. Erről bővebben: *Avangarda românească în arhivele Siguranței*. Coord. Stelian Tănase. Ed. Polirom, Iași, 2008, illetve a könyvről szóló recenzió: Balázs Imre József: *Hogyan épült be a társadalom hálózataiba a román avantgárd*. *Korunk*, 2009. 2.
9. Ovidiu Morar: *Avatarurile suprarealismului românesc*. Ed. Univers, Buc., 2003.
10. Paul Cernat: *Contemporanul. Istoria unei reviste de avangardă*. Institutul Cultural Român, Buc., 2007; *Avangarda românească și complexul periferiei*. *Primul val*. Ed. Cartea Românească, Buc., 2007.
11. Emilia Drogoreanu: *Influențe ale futurismului italian asupra avangardei românești*. *Sincronie și specificitate*. Ed. Paralela 45, Pitești, 2004.
12. Első változata: Simona Popescu: *Salvarea speciei. Despre suprarealism și Gellu Naum*. Ed. Fundației Culturale Române, Buc., 2000, bővebb, ártírt variánsa: *Clava*. *Criticțiune cu Gellu Naum*. Ed. Paralela 45, Pitești, 2004.
13. Egy újabb válogatás a hagyatékból: Sesto Pals: *Íntuneric și lumină*. Ed. Vinea – Onyx, Buc.–Haifa, 2007.